

ANNA MICHAŁOWSKA
*Instytut Historyczny
Uniwersytetu Warszawskiego*

RODZINA ŻYDOWSKA W RADOSZKOWICACH W KOŃCU XVIII WIEKU

Radoszkowice — miasto królewskie, leżące w Wielkim Księstwie Litewskim, w XVIII w. miało sporą i znaczącą gminę żydowską. Do dziś zachowały się dwie księgi gminne (pinkasy) z gminy radoszkowickiej: pinkas władz gminnych (kahału) z lat 1709–1872¹ oraz pinkas bractwa studowania i nauki Tory (hebr. *חברה משניות ותלמוד תורה*) z lat 1764–1890². W pierwszej z tych ksiąg znajduje się spis ludności gminy z 1795 r. oraz jego uzupełnienie z 1800 r.

Znaczenie tego źródła wynika przede wszystkim z tego, że informacje o liczebności i strukturze ludności żydowskiej w Rzeczypospolitej przedrozbiorowej są szczupłe i przeważnie bardzo ogólne. Żydów odnotowywano w różnych rejestrach: pogłównego i innych należności, spisach miejskich czy spisach ludności w różnych majątkach prywatnych. Sposób poboru podatków od ludności żydowskiej powodował, że nie było potrzeby dokonywania spisów³. Około 1580 r. wprowadzono ryczałtowy sposób poboru podatków od Żydów. Rozkładem należności na poszczególne gminy należał do Sejmu Czterech Ziem oraz Sejmu Żydów Litewskich (po jego wyodrębnieniu się w 1623 r.)⁴.

¹ Jewish Theological Seminary [dalej: JTS] (Nowy Jork), sygn. 5536.

² Jewish National and University Library (Jerozolima), sygn. 4°636.

³ Początkowo, od 1549 r., Żydzi płacili pogłównie w wysokości 1 zł od każdej osoby powyżej 1 roku życia, a w 1550 r. przeprowadzono spis. Potem zaniechano sporządzania nowych spisów i zbierano podatki według starych spisów lub starych kwitów, mimo że uniwersały królewskie nakazywały ściąganie pogłównego żydowskiego na podstawie nowych spisów.

⁴ W 1581 r. wysokość sumy ryczałtowej określono na 15 000 zł dla całej Rzeczypospolitej, w 1590 — 20 000 zł dla Korony i 6 000 zł dla Litwy. Później suma ta była stale podwyższana: w 1649 — na 60 000 zł dla Korony i 12 000 zł dla Litwy, 1661 — na 105 000 zł dla Korony i 12 000 zł dla Litwy. W 1717 r. miała miejsce ostatnia w okresie przedrozbiorowym podwyżka należnego od Żydów pogłównego: na 220 000 zł dla Korony i 60 000 zł dla Litwy. (R. Mahler, *Żydzi w dawnej Polsce w świetle liczb. Struktura demograficzna i społeczno-ekonomiczna Żydów w Koronie w XVIII wieku*, „Przeszość Demograficzna Polski”, t. 1, 1967, s. 132). Mimo podwyższania sumy ryczałtowej, jej wyznaczenie bardzo często spotykało się z krytyką, przede wszystkim ze strony sejmikującej szlachty. Już od pierwszej połowy XVII w. pojawiały się żądania, aby podatek żydowski płacony był rzeczywiście od głowy. Wynikało to z przeświadczenia, że pobierana suma ryczałtowa nie odpowiada liczbie Żydów, będącej w rzeczywistości dużo większą. Często towarzyszyły temu uwagi, że Żydzi wybierają w gminach dużo większe podatki na swoje własne potrzeby (A. Kaźmierczyk, *Sejmy i sejmiki szlacheckie wobec Żydów w drugiej połowie XVII wieku*, Warszawa 1994, s. 60).

Sposób poboru podatku od Żydów zmieniono w 1764 r. Sejm konwokacyjny uchwalił zniesienie ryczałtu⁵ i rozwiązanie sejmów żydowskich oraz nakazał przeprowadzenie spisu ludności żydowskiej, na podstawie którego miało zostać wyznaczone pogłównie. Polecano rejestrować w nim wszystkie mieszkania żydowskie i spisać według imienia i przydomka wszystkich Żydów: mężczyzn, kobiety, dzieci powyżej 1 roku życia oraz służących. Pierwszy spis odbył się w latach 1764–1765. Odnotował 587 658 Żydów w Rzeczypospolitej: 430 009 w Koronie i 157 649 w Wielkim Księstwie Litewskim⁶.

Ustawa z 1764 r. przewidywała przeprowadzanie spisów co 5 lat. W 1768 r. zmieniono to i zarządzono spisy co 20 lat. Potem kilkakrotnie nakazano przeprowadzenie nowych spisów, sporządzono je w latach 1778, 1781, 1784, 1787, 1790. Jednak pierwszy spis, z 1764 r., miał największe znaczenie: był jedynym, który objął całość ziem Rzeczypospolitej przed rozbiorami, a w porównaniu z następnymi jest znacznie bardziej wiarygodny⁷. Spis 1764–1765 r., poza kilkoma wyjątkami, nie odnotowywał wieku spisywanych. Wykazywał go natomiast spis z 1791 r., którego przeprowadzenie zarządził Sejm Czteroletni w 1789 r., nakazując odnotowywać również płeć, wiek i miejsce zamieszkania poszczególnych osób⁸. Zachowały się jedynie fragmenty tego spisu, Jakub Goldberg oparł na nich swój artykuł o małżeństwach żydowskich w Polsce w XVIII w.⁹

Materiały zawarte w pinkasie radoszkowickim są wynikiem spisu zarządzanego przez władze rozbiorowe. Po drugim rozbiorze Radoszkowice znalazły się w Rosji, w guberni mińskiej. Burzliwe wydarzenia, między innymi insurekcja kościuszkowska, opóźniły wprowadzanie zmian w administracji i sądownictwie na zajętych terenach. Zrealizowano je dopiero w latach 1795–1796, razem z reorganizacją terenów zajętych w trzecim rozbiorze.

Przygotowania do zorganizowania stałej administracji na Litwie zaczęły się przed zawarciem traktatu podziałowego prusko-rosyjskiego i abdykacją Stanisława Augusta. Zbadaniu sytuacji demograficznej zajętych terenów służyć miała tzw. piąta rewizja dusz, czyli pogłówny spis ludno-

⁵ Uzasadniano to dążeniem do tego, żeby starsi żydowscy nie czerpali zysku ze zbierania podatków. W rzeczywistości musiano zdawać sobie sprawę, że dochody z podatku będą znacznie wyższe, jeśli Żydzi będą płacić pogłównie według spisu.

⁶ Rafał Mahler proponuje podwyższenie tych liczb o liczbę niemowląt (6,35%) oraz osób zatajonych (20%). W wyniku tej korekty otrzymujemy ok. 550 tys. Żydów w Koronie i ok. 200 tys. na Litwie, czyli razem ok. 750 tys. (R. Mahler, op. cit., s. 154).

⁷ Ibidem, s. 135.

⁸ VL, t. 9, Kraków 1889, s. 153.

⁹ J. Goldberg, *Jewish Marriage in Eighteenth-Century Poland*, „Polin” 10, 1997, s. 3–39. Zachowały się fragmenty spisu z 1791 r. dla województwa krakowskiego, ziemi wieluńskiej, powiatu ostrzeszowskiego oraz powiatu radziejowskiego (w tym ostatnim nie odnotowano jednak ludności żydowskiej). Na terenach tych znajdowało się 15 miast (w tym krakowski Kazimierz!) i 212 wsi, w których zarejestrowano 4 980 Żydów.

Inny interesujący artykuł zajmuje się rodziną żydowską w Kurlandii na podstawie spisu z 1797 r. (A. Plakans, J. M. Halpern, *An Historical Perspective on Eighteenth Century Jewish Family Households in Eastern Europe. A Preliminary Case Study*, w: *Modern Jewish Fertility*, red. P. Ritterband, Leiden 1981, s. 18–32).

ści płacącej podatek osobisty (poduszny), a więc przede wszystkim włościan, mieszczan i Żydów. Rewizja miała dostarczyć materiałów do nowego podziału administracyjnego, który opierał się na założeniach statystycznych (gubernia miała liczyć 300–400 tys. ludności męskiej, a powiat 20–30 tys.)¹⁰. Był to także pierwszy krok w kierunku unifikacji podatkowej Litwy z Cesarstwem.

Manifest zarządzający wykonanie rewizji ogłoszono 2 czerwca (4 VII) 1794 r., a należało ją przeprowadzić w ciągu roku następnego. Spisem zostały objęte następujące kategorie ludności: duchowieństwo, szlachta okoliczna, właścianie wszystkich kategorii, mieszczanie, Cyganie, ludność wszelkiego stanu, osiadła na cudzych gruntach, oraz Żydzi. Osobno miał być sporządzony spis szlachty posesjonatów. Rozszerzenie spisu na wszystkie kategorie ludności spowodowane było tym, że chciano uzyskać możliwie wyczerpujące dane o nowych nabytkach terytorialnych. Nad przeprowadzaniem spisu mieli czuwać deputaci szlachty, wyznaczeni przez sądy grodzkie i ziemskie po jednym na parafię. Mieli oni zebrać deklaracje (skazki) od obywateli. Deklaracje mieli wypełniać — według ustalonych wzorów — właściciele lub administratorzy dóbr¹¹, w miastach mieli się tym zająć starsi cechowi i burmistrzowie, a w przypadku Żydów — władze gmin żydowskich (kahały). Zebrane informacje zestawiano dla parafii i powiatów, a zestawienia polecano przesłać do 12 lutego 1796 r. do Najwyższego Rządu Litewskiego, aby ułożyć z nich ogólne tabele statystyczne. Jak zauważył Leonid Żytkowicz, spisy te nie były ani dokładne, ani wyczerpujące, z czego rząd musiał zdawać sobie sprawę, skoro już w 1800 r. zarządzono rewizję uzupełniającą¹².

W pinkasie kahału radoszkowickiego, między listami wybieranych co roku urzędników oraz zarządzeniami kahału, umieszczono spis mieszkańców gminy z 1795 r.¹³ Lista posiada hebrajski nagłówek: „Rejestr liczby osób z nowej lustracji, która była [zarządzona] przez Panią Cesarzową J.W., w miesiącu kislew tego roku 556 — liczba osób spośród ludzi gospodarzy naszej gminy — niech ją Bóg strzeże!, która została przekazana lustratorowi, [którą] skopiowaliśmy w tym pinkasie litera po literze i oto ona”. Karty podzielone są na rubryki (numerowane), a w każdej z nich zapisani są mieszkańcy jednego domu. Czasem obok podany jest numer domu. W mieście odnotowano 91 domów, w tym 3 puste (jid. בית פושטקה). Oddzielnie, w nienumerowanych rubrykach, zapisano tych, którzy mieszkają poza miastem (35 gospodarstw). Miejscowości te stanowią zapewne przykahałki — osady, które nie mają statusu gminy i podlegają gminie radoszkowickiej, lub oddalone od gminy pojedyncze karczmy, młyny itp., będące przedmiotem arendy. Rozmieszczenie geograficzne tych miejsc, niekiedy nawet znacznie oddalonych od Radoszkowic, pokazuje znakomi-

¹⁰ L. Żytkowicz, *Rządy Repnina na Litwie w latach 1794–7*, Wilno 1938, s. 157–158.

¹¹ Zapewne wiele tych spisów zachowało się w różnych archiwach rodzinnych. Jeden z nich znalazłam w Archiwum Platerów z Antuzowa, AGAD, nr 133 — „Kopia skazki ludzi wolnych” (1795).

¹² L. Żytkowicz, op. cit., s. 168–171.

¹³ JTS 5536, k. 46v, 45v–42, 41v.

Tabela 1. Żydowscy mieszkańcy Radoszkowic według płci i wieku

	Mężczyźni	Kobiety
do 4 lat	6	20
5-9	7	22
10-14	14	26
15-19	8	13
20-24	12	24
25-29	21	17
30-34	22	19
35-39	20	22
40-44	21	16
45-49	10	21
50-54	15	5
55-59	4	3
60-64	4	6
65-69	9	6
70-74	4	6
75-79	1	1
80-84	-	1
85-89	1	-
wieku nie podano	1	-
RAZEM	180	228

w którym figuruje 26 rodzin. Przeważnie są to osoby młode, zapewne w większości ci, którzy zawarli małżeństwa między 1795 a 1800 r.

Na podstawie spisu mieszkańców gminy radoszkowickiej z 1795 r. można dokonać szeregu spostrzeżeń dotyczących liczebności i struktury rodziny żydowskiej w końcu XVIII stulecia.

Strukturę ludności według wieku i płci pokazuje tabela 1.

Wyraźnie widoczne jest zaniżenie liczby chłopców, w pierwszych pięciu grupach wiekowych jest ich znacznie mniej niż dziewczynek (a w pierw-

cie obszar władzy i wpływów gminy radoszkowickiej.

W każdej rubryce na pierwszym miejscu figuruje głowa rodziny, a obok imienia podawany jest jej wiek oraz zawód, przy osobach spoza miasta zamiast zawodu zapisywano miejsce zamieszkania. Przy wymienianych imiennie domownikach zapisywano rodzaj ich pokrewieństwa z gospodarzem oraz wiek. Zapisywano wszystkich, na liście spotykamy osoby w wieku od 3 miesięcy ($\frac{1}{4}$ roku) do 88 lat. Nie odnotowywano natomiast służących i czeladzi.

Razem odnotowano w gminie radoszkowickiej 408 osób: 180 mężczyzn (132 w mieście i 48 poza miastem) oraz 228 kobiet (156 w mieście i 72 poza miastem¹⁴). Jest to liczba zbliżona do tej ze spisu z 1764-1765 r. Zanotowano wówczas w Radoszkowicach 455 Żydów¹⁵. Po dokonaniu korekty według wskaźników proponowanych przez Mahlera liczba ta wzrasta do 575 osób.

W pinkasie kahału radoszkowickiego zapisano także uzupełnienie spisu z 1800 r.¹⁶,

¹⁴ W podsumowaniu liczby mieszkających poza miastem pisarz zapisał błędnie 73 kobiety (JTS 5536, k. 41).

¹⁵ S. Stampfer, *The 1764 Census of Lithuanian Jewry and What It Can Teach Us*, w: *Papers in Jewish Demography 1993 in Memory of U. O. Schmelz*, red. S. DellaPergola, J. Even, Jerusalem 1997, s. 118.

¹⁶ JTS 5536, k. 37-37v.

szej grupie wiekowej powinno być 104–108 chłopców na 100 dziewczynek). Przyczyną zaniżenia liczby chłopców jest system poboru pogłównego w Rosji, który to podatek nakładano jedynie na mężczyzn, ale w każdym wieku. Dzieci, zwłaszcza niemowlęta, najłatwiej było zataić, przy gospodarzach — głowach rodzin było to znacznie trudniejsze. Uniemożliwia to wyciąganie dalej idących wniosków o liczbie dzieci w rodzinie, ich wieku, wieku, w którym kobiety rodziły dzieci itp.

Liczbę osób wolnych i zamężnych w poszczególnych grupach wiekowych pokazuje tabela 2.

Tabela 2. Status małżeński według wieku i płci

	Mężczyźni			Kobiety		
	nieżonaci	żonaci	wdowcy	niezamężne	zamężne	wdowy
5–9	100,0%			95,5%	4,5%	
10–14	79,0%	21,0%		92,0%	8,0%	
15–19	25,0%	62,5%	12,5%	15,0%	85,0%	
20–24	17,0%	83,0%		4,0%	96,0%	
25–29	9,5%	90,5%		100,0%		
30–34		95,0%	4,5%	100,0%		
35–39		100,0%			95,5%	4,5%
40–44		100,0%		100,0%		
45–49		100,0%			95,0%	5,0%
50–54		100,0%			80,0%	20,0%
55–59		100,0%			66,6%	33,3%
60–64		100,0%		100,0%		
65–69		100,0%			66,6%	33,3%
70–74		100,0%			33,3%	66,6%
75–79		100,0%		100,0%		
80–84		100,0%		100,0%		
85–89		100,0%				
RAZEM	13,9%	85,0%	1,1%	23,0%	71,2%	5,8%

Grupą wiekową, w której zaczyna się zawieranie małżeństw, jest przedział 10–14 lat. Wśród kobiet jest jedna zamężna dziewięcioletnia, co wyraźnie zaniża statystykę. Potem szybko wzrasta liczba zamężnych/żonatych, już dwudziestopięcioletnie kobiety są wszystkie zamężne, a wszyscy trzydziestoletni mężczyźni żonaci. Wśród mężczyzn w wieku 15–19 lat

dość wysoki odsetek wdowców (12,5%) pokazuje śmiertelność kobiet, najprawdopodobniej umierają one przy pierwszym porodzie. W wyższych grupach wiekowych pojawiają się wdowy, natomiast wśród mężczyzn — zawierających kolejne związki małżeńskie — praktycznie nie ma wdowców.

Uważano, że małżeństwo jest dla mężczyzny stanem pożądanym i naturalnym. To przekonanie znajdowało odbicie w tym, że w większości gmin pełnia praw obywatelskich (między innymi wybierania i bycia wybranym na urzędy gminne) przysługiwała dorosłym, żonatym mężczyznom¹⁷. Dzieci, których rodzice byli obywatelami gminy, uzyskiwały obywatelstwo przy zawarciu małżeństwa. W rejonie aszkenazyjskim (Europa Środkowo-Wschodnia) było zwyczajem, że jedynie żonaci mężczyźni zakładali tałes do modlitwy.

Przeciętny wiek zawierania małżeństw w gminie radoszkowickiej wynosi 16,5 roku dla mężczyzn i 15,6 dla kobiet¹⁸. Generalnie, w społeczeństwie żydowskim obserwować można praktykę wczesnego zawierania małżeństw. Pierwszą tego przyczyną była chęć zapobieżenia pozamałżeńskim kontaktom seksualnym. Stąd za idealny wiek do zamażpójścia dla chłopca uważano 18, a dla dziewczyny — 16 lat¹⁹. Drugim czynnikiem było to, że wczesne małżeństwo pozwalało młodym na rozpoczęcie wspólnej egzystencji jeszcze za życia rodziców (a średnia długość życia była wówczas krótsza!), co dawało możliwość korzystania z ich pomocy materialnej i wsparcia. Polityka zawierania małżeństw była ważnym czynnikiem strategii rodzinnej, zwłaszcza ekonomicznej.

Współcześni różnie oceniali wczesne zawieranie małżeństw. Z jednej strony dostrzegano ich cechy pozytywne i widziano w nich wcielenie pewnego ideału życia rodzinnego. Z drugiej natomiast były one przedmiotem krytyki oświeconych i reformatorów, zarówno żydowskich, jak i nieżydowskich, którzy proponowali wprowadzenie zakazu zbyt wczesnych małżeństw (najczęściej proponowano, aby zakazać małżeństw dziewcząt przed 12 lub 14 rokiem życia, a dla chłopców przed 16 lub 18)²⁰.

Spis radoszkowicki pokazuje także różnicę wieku między małżonkami. Wśród 146 małżeństw 26 (czyli około 18%) stanowią te, gdzie żona jest starsza od męża²¹. Różnica waha się od 1 roku do 10 lat, przy czym

¹⁷ A. Michałowska, *Między demokracją a oligarchią. Władze gmin żydowskich w Poznaniu i Swarzędzu*, Warszawa 2000, s. 88, 164. Podobnie zresztą prawo miejskie faworyzowało żonaty.

¹⁸ Metodę obliczania przeciętnego wieku zawierania małżeństw opracował John Hajnal (*Age at marriage and proportions marrying*, „Population Studies” 8, 1953, s. 129–130). O wieku nowożeńców w warszawskiej parafii św. Krzyża w latach 1740–1799 pisze Cezary Kukło (*Rodzina w osiemnastowiecznej Warszawie*, Białystok 1991, s. 173–177).

¹⁹ J. Katz, *Tradition and Crisis. Jewish Society at the End of the Middle Ages*, New York 1993, s. 116.

²⁰ Szerzej pisze o tym J. Goldberg (op. cit., s. 13–17). Szereg projektów reform, dotyczących między innymi ograniczenia zbyt wczesnych związków małżeńskich wśród Żydów, znajduje się w 6 tomie *Materiałów do dziejów Sejmu Czteroletniego*, red. A. Eisenbach i in., Wrocław 1969.

²¹ J. Goldberg podaje, że odsetek małżeństw, gdzie żona jest starsza od męża, wynosi średnio 10%. Najwyższy jest na krakowskim Kazimierzu (15% małżeństw), co autor wyjaśnia tym, że na Kazimierzu było znacznie łatwiej znaleźć męża dla dziewczyny. Natomiast

najczęściej występuje różnica 1 roku i 2 lat. Małżeństw równolatków jest 6 (około 4%). Dominują małżeństwa, w których mąż jest starszy od żony (114 przypadków czyli około 78%). Różnica wieku wynosi od 1 roku do 35 lat, przy czym najwięcej jest małżeństw, gdzie mąż jest starszy o 1–5 lat. Widoczna jest prawidłowość niewielkiej różnicy wieku przy pierwszym małżeństwie, natomiast duża różnica wieku występuje przy kolejnym małżeństwie mężczyzn. Stąd w kolejnych grupach wiekowych mężczyzn wzrasta średnia różnica wieku między małżonkami, wynosząc dla mężczyzn do lat 19 około 1,6 roku, dla mężczyzn w wieku 20–29 lat — 2,5, dla przedziału 30–39 lat — 4,8, dla 40–49 lat — 5,5, dla 50–59 lat — 6,2, dla 60–69 lat — 8,8, a dla 70–79 lat — 9,8 roku.

Podsumowując, można wskazać następujące cechy rodziny żydowskiej w Radoszkowicach: wczesny wiek zawierania małżeństw przez kobiety, wczesny wiek zawierania małżeństw przez mężczyzn, wysoki odsetek osób zawierających małżeństwa, niewielka różnica wieku między małżonkami przy pierwszym małżeństwie, wysoka proporcja żon starszych od mężów, niska proporcja wdów wychodzących powtórnie za mąż. Wszystkie te cechy decydują o tym, że rodzinę taką można zaklasyfikować jako rodzinę typu „wschodniego”²².

Kolejną rzeczą, którą pokazuje spis radoszkowicki, jest wielkość i skład rodziny. W spisie spotykamy gospodarstwa złożone z jednej do 8 osób, przy czym przeważają gospodarstwa dwu- (ok. 38%), trzy- (ok. 23%) i czterosobowe (ok. 18%). Średnia wielkość rodziny to 3,3 osoby. Większość stanowią rodziny dwupokoleniowe (52%), jednopokoleniowych jest 38,2%, a trójpokoleniowych 9,8%.

Wielkości te wydają się jednak poważnie zakłócone przez zatajanie liczby dzieci. Wskazywać może na to porównanie z rodzinami mieszczańskimi. W miastach Rzeczypospolitej podobnie przeważały rodziny dwupokoleniowe, ale średnia liczebność rodziny mieszczańskiej wynosiła około 8–10 osób, a rodziny patrycjuszowskie były jeszcze większe (dużo dzieci, czeladź, służba). Wielkość rodziny malała w dół drabiny socjalnej i majątkowej, wśród biedoty miejskiej rodzina była najwyżej 3–4-osobowa (a najczęściej 2–3-osobowa), a także bardzo wiele było osób samotnych²³.

Przyjmując typologię Petera Lasletta²⁴, można wyróżnić następujące modele rodzin żydowskich w Radoszkowicach:

w mniejszych miasteczkach i wsiach małżeństwa, gdzie żona była starsza od męża, stanowiły 9% (op. cit., s. 25).

²² Pojęcie europejskiego i wschodniego modelu małżeństwa wprowadził J. Hajnal, *European marriage patterns in perspective*, w: *Population in history: essays in historical demography*, red. V. Glass, D. E. C. Eversley, Londyn 1965, s. 101–144.

²³ M. Bogucka, *Rodzina w polskim mieście XVI–XVII wieku: wprowadzenie w problematykę*, PH 74, 1983, 3, s. 495–505.

²⁴ P. Laslett, „Introduction”, w: *Household and family in past time*, red. P. Laslett, R. Wall, Cambridge 1972, s. 31. Nieco zmodyfikowanego modelu Lasletta używają w swoich badaniach nad społeczeństwem Rzeczypospolitej C. Kukło (*Kobieta samotna w społeczeństwie miejskim u schyłku Rzeczypospolitej szlacheckiej*, Białystok 1998) i Michał Kopczyński (*Studia nad rodziną chłopską w Koronie w XVII–XVIII wieku*, Warszawa 1998).

1. gospodarstwa osób samotnych — w spisie radoszkowickim spotykamy zaledwie 3 osoby mieszkające samotnie (w tym 2 wdowy określone jako „ubogie”), czyli około 2% wszystkich gospodarstw. Odsetek ludzi samotnych wyraźnie różni rodzinę żydowską od mieszczańską; w miastach polskich osoby samotne stanowiły liczną grupę mieszkańców²⁵;
2. rodziny „nuklearne” (z dziećmi lub bez) — stanowią dominujący model rodziny żydowskiej w Radoszkowicach (około 71% gospodarstw), kategoria ta obejmuje również wdowy i wdowców mieszkających z dziećmi;
3. rodziny rozszerzone — czyli powiększone o krewnych, wstępnych, zstępnych czy bocznych. Rodziny takie stanowią w Radoszkowicach około 6%, a osobą „rozszerzającą” rodzinę jest najczęściej owdowiała matka lub teściowa;
4. rodziny złożone (co najmniej 2 małżeństwa) — stanowią często spotykany w Radoszkowicach model (około 21% gospodarstw). Obok gospodarzy drugą parą małżeńską stanowił najczęściej syn z żoną (lub córka z mężem), co wiązało się z powszechnie spotykanym zwyczajem pozostawiania przez młode małżeństwa w domu rodziców lub teściów, o czym będzie jeszcze mowa. Jako drugą parę małżeńską spotykamy także brata z żoną, wnuka z żoną lub rodziców.

Drugi model tego schematu — gospodarstwa nierodzinne (bez małżeństw), w ogóle nie występuje w spisie radoszkowickim z 1795 r.

Spis mieszkańców Radoszkowic dostarcza także informacji dotyczących osób stojących na czele gospodarstwa domowego. W olbrzymiej większości (118 gospodarstw, czyli 96%) jest to mężczyzna. Gospodarze ci są w wieku od 20 do 88 lat, przy czym przeważają mężczyźni w wieku dojrzałym (średnia wieku gospodarza wynosi około 43 lat, żon gospodarzy — około 38 lat), głównie żonaci, spotykamy tylko 1 nieżonatego i 1 wdowca. W 5 gospodarstwach (4%) na czele stoją kobiety. Wszystkie są wdowami, w wieku od 35 do 71 lat (średnia wieku 58 lat).

Przy 80 gospodarzach mieszkających w mieście podano ich zawód. Najwięcej, bo aż 22, jest szynkarzy (jid. שיינקר), następnie spotykamy: 7 krawców (hebr. חייט), 6 rzeźników (hebr. קצב), 5 słodowników (jid. מעלצר), 5 karczmarzy (jid. קרעצמר), 4 sklepikarzy (hebr. חנווני), 4 malamedów²⁶ (hebr. מלמד), 3 sprzedawców soli (hebr. מוכר מלח), 3 lekarzy (hebr. רופא), 2 szochetów²⁷ (hebr. שוחט) oraz 2 złotników (hebr. צורף). Po jednym występują: sprzedawca zboża? (hebr. ... מוכר תבן), arendarz (jid. ראנדיר), detalicznik (jid. פאדראבינק), szmuklerz (jid. שמוקלר), hurtownik (jid. הורטווינק),

²⁵ Maria Bogucka podaje, że w Starej Warszawie w świetle spisu z 1659 r. osób samotnych (zupełnie samotnych lub samotnych z dziećmi) było około 39% (op. cit, s. 497). Według danych z podawanych przez C. Kukla dla 6 miast w 1791 r. odsetek gospodarstw osób samotnych wynosi 4,3% w Praszce, 7,2% w Radziejowie, 11,9% w Olkusz, 18,4% w Wieluniu, 18,5% w Krakowie i 25% w Warszawie (*Kobieta samotna*, s. 77-82).

²⁶ Melamed — nauczyciel.

²⁷ Szochet — rzeźnik rytualny, dokonujący uboju zwierząt zgodnie z zasadami koszerności.

mydlarz (jid. זיידער), kotlarz (jid. קעסלר), drukarz (jid. דרוקער), kuśnierz (jid. קירזנער), mirocznik²⁸ (jid. מראצניק), szames²⁹ (hebr. שמש), kantor (hebr. קאנטור), winiarz (jid. וויינער) oraz sprzedawca drewna (jid. פאטשניק³⁰). Przy 3 gospodarzach zapisano „ubogi”. Co ciekawe, na liście mieszkańców nie znajdujemy rabina, zapewne ze względu na zwolnienia podatkowe, z których na ogół korzystali rabini³¹.

Wśród kobiet stojących na czele gospodarstw odnotowano 1 piekarkę (jid. בעקריין), 1 sprzedawczynię soli (hebr. מוכר מלח) oraz 3 ubogie.

Instytucją rozpowszechnioną wśród Żydów w Rzeczypospolitej, widoczną również w spisie radoszkowickim, był „ojcowski stół” (jid. קעסט — kest). Polegał on na utrzymywaniu młodych małżeństw przez rodziców. System ten umożliwiał wczesne zawieranie małżeństw, kiedy młodzi ludzie nie byli samodzielni ekonomicznie. „Ojcowski stół” trwał od 2 do 8 lat³². Jak zauważa J. Goldberg, w Rzeczypospolitej trwał on dłużej, co było spowodowane tym, że małżeństwa Żydów polskich były na ogół wcześniejsze od małżeństw Żydów na terenach niemieckich, gdzie kest trwał zazwyczaj 1 rok³³. Utrzymanie młodemu małżeństwu gwarantowali albo rodzice żony, albo męża.

W Radoszkowicach młode małżeństwo pozostające w domu rodziców odnotowano w 21 gospodarstwach, natomiast w 4 domach zapisano dwa młode małżeństwa. Trudno jest tu ustalić, czy młodzi mieszkali u rodziców czy u teściów, gdyż we wszystkich przypadkach pisarz używa słowa „syn”, co zapewne oznacza także zięcia. Określenie „zięć” pojawia się w spisie zaledwie 2 razy. W pierwszym przypadku występuje samotnie, najwyraźniej jego żona — córka gospodarzy nie żyje, ale posiada córkę wymienioną jako wnuczka gospodarza (inne dzieci nie są zameżne). W drugim przypadku wymieniony jest zięć z żoną, ale dotyczyło to zapewne jego powtórnego małżeństwa. W jednym przypadku na „ojcowskim stole” pozostawał wnuk z żoną. Co bardzo dziwne, w dwóch gospodarstwach zapisano syna z narzeczoną (hebr. כלתו).

Podsumowując, trzeba zauważyć, że powyższe rozważania nie wyczerpują wszystkich zagadnień związanych ze strukturą osiemnastowiecznej rodziny żydowskiej. Bardzo poważnie ogranicza je wspomniane już zatajanie liczby dzieci, uniemożliwiające wyciąganie dalej idących wniosków dotyczących wielkości i diety rodzin (według informacji spiso-

²⁸ Mirocznik — mierniczy, np. w karczmie zajmował się odmierzaniem wódki, soli, mąki, kaszy.

²⁹ Szames — pomocnik, funkcjonariusz angażowany przez kahał, bractwa itd.

³⁰ Pacznik — od staropol. paczka — wiązka drewna przeznaczona do wyrobu gontów.

³¹ Na ogół rabini nie płacili ani podatków stałych, ani nadzwyczajnych, zarówno państwowych, jak i gminnych. W 1661 r. Jan Kazimierz zwolnił wszystkich rabinów z płacenia podatków osobistych (J. Morgensztern, *Regesty dokumentów z Metryki Koronnej i Sigillat do historii Żydów w Polsce (1660–1668)*, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego” 67, 1968, s. 67–108, nr 156).

³² J. Katz, op. cit., s. 314.

³³ J. Goldberg, op. cit., s. 27. Osiemnastowieczny pamiętnikarz, Salomon Maimon, zapisał, że jego przyszła teściowa oferowała młodej parze pełne 6 lat kest.

wych rodziny dietne stanowiły około 62%, co jest zapewne poważnie zanizone). W spisie radoszkowickim nie uwzględniono także służących i czeladzi, stanowiących istotny element ówczesnego gospodarstwa rodzinnego³⁴.

A n e k s

Spis — kislew 556 (listopad/grudzień 1795)

1. **Awigdor ben Mosze** (słodownik) 45, jego żona Simkil 30
2. **Mordechaj ben Szimon** (szynkarz) 51, jego żona Gita 48, jego syn Nate 20
3. **Noach ben Icchak** (krawiec) 63, jego żona Rachel 52
4. **Meir ben Szlomo** (szynkarz) 48, jego żona Simka 45, jego córka Ester 13
5. **Israel ben Szlomo** (karczma) 31, jego żona Hinda 19, jego matka Batia 75
6. wdowa **Bajla** (sprzedawczyni soli) 65, jej syn Israel 25 i jego żona Lea 24
7. wdowiec **Szmuel ben Icchak** (sprzedawca soli) 30, jego syn Lejb Szlomo 10
8. **Lejb ben Herc** (szynkarz) 46, jego żona Chana 44, jego syn Zeew 14, jego syn Awraham 7, jego córka Rachel 13, jego syn Elija 1½, jego córka Golda ¼
9. **Szmuel ben Jehuda** (ubogi) 35, jego żona Lea 37
10. wdowa **Sara** (uboga) 35
11. wdowa **Rejkil** (uboga) 68, jej córka Etki 20
12. wdowa **Sara** (uboga) 71
13. **Aharon ben Szmuel** (sklepiarz) 45, jego żona Dobia 42, jego syn Kopman Hirsz 21 i jego narzeczona Hinda 18, jego syn Josef 12, jego córka Bajla 9
14. **Kopman ben Nachum** (arendarz) 25, jego żona Batia 26, jego syn Wolf 6, jego syn Josef 1½, jego córka Rachel ½, jego brat Pejtil 22 i jego żona Fajga 21, jego córka Szejna 3
15. **Cwi ben Lejb** (szynkarz) 41, jego żona Chana 40, jego córka Sara 12, jego córka Mirka 6
16. **Herc ben Icchak** (szynkarz) 25, jego żona Seril 23, jego córka Chana 3
17. **Lejb ben Josef** (טשאקא, z miejscowości Bakszty^a) 35, jego żona Fajga 25

³⁴ Wskazują na to inne rejestry pochodzące z tego okresu, na przykład rejestr mieszkańców (obejmujący zarówno Żydów, jak i nie-Żydów) Grodna z 1794 r. — por. J. Urwanowicz, *Spis mieszkańców Grodna z 1794 r.*, w: *Grodno w XVIII wieku. Miasto i ludność (na tle trendów rozwojowych od średniowiecza do 1939 roku)*, red. A. Woltanowski, J. Urwanowicz, Białystok 1997, s. 61–171.

^a Identyfikacja nazw geograficznych występujących w rejestrze przysparza sporo trudności. Stąd zdecydowałam się na podawanie oryginalnego zapisu literami hebrajskimi, a obok

18. **Jehuda ben Icchak** (szynkarz) 46, jego żona Sara 22, jego syn Aharon Bendit 10
19. **Mordechaj ben Ber** (lekarz) 23, jego żona Dobia 22, jego matka Fajga 45
20. **Zeew ben Chaim** (sklepikarz) 61, jego żona Henia 65, jego syn Lejb 25 i jego narzeczona Chana 24, jego syn Ber 20 i jego żona Hinda 18
21. **Madil ben Pinchas** (הדרר ככעשד, który mieszka w miejscowości *Beszd* [Berszty?]) 48, jego żona Cypa 45
22. **Szmuel ben Eliezer** (detalicznik) 68, jego żona Debora 63
23. **Ozer ben Icchak** (szochet) 55, jego żona Zlata 51, jego córka Batia 12
24. **Aszer ben Szmuel** (sklepikarz) 32, jego żona Ejda 28, jego syn Jakow 10, jego syn Iker Szmuel 8, jego matka Peszja 72
25. **Zeew ben Szmuel** (sklepikarz) 45, jego żona Rywka 38, jego syn Meir 18 i jego żona Chinka 19, jego syn Awraham 14 i jego żona Rachel 15, jego córka Matlja 7
26. **Mordechaj ben Israel** (krawiec) 38, jego żona Zisa 24
27. **Elija ben Lejb** (szmuklerz) 35, jego żona Sara 33, jego córka Frejda 12
28. **Szmaria ben Jehoszua** (lekarz) 50, jego żona Sara 45
29. dom pusty
30. **Jehuda ben Awraham** (szynkarz) 61, jego żona Chaja 58, jego zięć Israel 21 i jego żona Lea 14
31. **Lejb ben Joel** (szynkarz) 68, jego żona Chana 64, jego syn Fiszil 30 i jego żona Ester 28
32. **Kalman ben Icchak** (słodownik) 41, jego żona Peszja 48, jego córka Lea 6
33. **Ber ben Josef** (szynkarz) 39, jego żona Nachama 38, jego zięć Josef 18, jego córka Pejla 16, jego syn Josef 12, jego syn Szmaria 7, jego syn Hirsz 5, jego wnuczka Liba 3
34. **Alikum ben Elija** (szynkarz) 43, jego żona Pejla 49, jego syn Josef 17 i jego żona Chana 15
35. **Mosze ben Szmuel** (ubogi) 43, jego żona Chaja 36
36. **Mordechaj ben Aszer** (szynkarz) 42, jego żona Frejda 38, jego syn Szalom Chiger 16, jego córka Szejna 13
37. **Boruch ben Mosze** (szynkarz) 38, jego żona Gruna 25, jego córka Hinda 11, jego syn Lejb 3
38. **Szimon ben Mendil** (szynkarz) 54, jego żona Roda 46, jego syn Mosze 15, jego córka Roszja 12
39. dom pusty
40. dom pusty
41. **Icchak ben Dawid** (szynkarz) 50, jego żona Chasia 49, jego córka Chaja 6, jego syn Jehoszua 28
42. **Ozer Mendel ben Idel** (melamed) 35, jego żona Rucia 22, jego córka Cypa 5

niego wesji polskiej (przy nazwach zidentyfikowanych) lub transkrypcji (przy nazwach niezidentyfikowanych, które zapisuję kursywą). W obu przypadkach dodaje słowo „miejscowość” (z miejscowości X), które pozwala na zachowanie w języku polskim formy mianownika i tym samym nie zniekształca dodatkowo nazwy.

43. **Josef ben Jechiel** (hurtownik) 43, jego żona Gitil 41, jego córka Jenta 14, jego córka Sirka ¼
44. **Szlomo ben Joel** (szynkarz) 51, jego żona Lipa 46, jego syn Mosze 24 i jego żona Nisa 23
45. **Kehos ben Ruben** (drukarnik) 60, jego żona Malka 51
46. **Jakow ben Awraham** (szynkarz) 43, jego żona Lea 39, jego syn Eliezer 13, jego córka Malka 7
47. **Fiszil ben Awraham** (słodownik) 30, żona Ester 28, córka Chaja 4
48. **Meir ben Nachum** (szynkarz) 50, jego żona Jochewed 47 jego syn Eliezer Szimon 25 i jego żona Lipsza 23, jego syn Nate 10
49. **Josef ben Awraham** (karczmarz) 73, jego żona Hinda 72 jego syn Jechezkiel 45 i jego żona Rywka 43, jego córka Fradil 1
50. **Mosze ben Boruch** (karczmarz) 58, jego żona Dina 56
51. **Mordechaj ben Jakow** (rzeźnik) 42, jego żona Chana 31
52. **Israel ben Fajwusz** (krawiec) 32, jego żona Mirka 22, jego córka Sara 4
53. **Hirsz ben Icchak** (sprzedawca drewna) 25, jego żona Szasja 30
54. **Szaul ben Jakow** (ubogi) 50, jego żona Szulka 45
55. **Lejb ben Ber** (kuśnierz) 20, jego żona Zlata 18
56. **Zelig ben Mosze** (krawiec) 42, jego żona Mina 43
57. **Pesach ben Ber** (złotnik) 50, jego żona Ita 41
58. **Aharon ben Mosze** (rzeźnik) 35, jego żona Chana 20
59. **Idel ben Jakow** (mirocznik) 65, jego żona Debora 48, jego syn Jakow 38 i jego żona Chana 36
60. **Awraham ben Meir** (rzeźnik) 50, jego żona Roza 47, jego córka Szifra 13
61. **Dawid ben Awraham** (rzeźnik) 25, jego żona Ejda 23
62. **Boruch ben Szmuel** (krawiec) 41, jego żona Risa 43
63. **Chaim ben Aharon** (rzeźnik) 35, jego żona Henia 38
64. **Arie ben Szmuel** (melamed) 27, jego żona Bejla 26
65. **Mordechaj ben Mosze** (sprzedawca soli) 50, jego żona Lea 45
66. **Awraham ben Dawid** (karczmarz) 65, jego żona Gnesza 63, jego wnuk Hirsz 12 i jego żona Batia 9
67. **Elikum ben Jeszaja** (szames) 65, jego żona Chana 60
68. **Ber ben Jerucham** (rzeźnik) 72, jego żona Peszja 66, jego syn Gerszon 25 i jego żona Debora 23
69. **Israel ben Lejb** (krawiec) 29, jego żona Menucha 23
70. **Szmuel ben Szabat** (sprzedawca soli) 35, jego żona Wikna 32
71. **Ruben ben Eliezer** (kantor) 68, jego żona Cyra 45, jego syn Hirsz Pesach 25 i jego żona Rachel 27
72. wdowa **Golda** (piekarka) 51, jej córka Chawa 14
73. **Zalman ben Lejb** (sprzedawca zboża?) 28, jego żona Hinda 18
74. **Naftali ben Icchak** (בבא קטשן, który mieszka w miejscowości Bakszty) 25, jego żona Matlja 24, jego córka Rywka 4
75. **Hirsz ben Mandil** (słodownik) 26, jego żona Raszka 23, jego córka Chasie ½
76. **Dawid ben Icchak** (szynkarz) 44, jego żona Mina 42
77. **Awraham ben Mordechaj** (kotlarz) 40, jego żona Sara 35

78. **Michel ben Jehuda** (szochet) 33, jego żona Fruma 35, jego córka Jehudit 6
79. **Boruch ben Icchak** (słodownik) 68, jego żona Chinke 63, jego syn Icchak 38 i jego żona Chaja 24, jego wnuczka Malka 4
80. **Eliezer ben Joel** (szynkarz) 36, jego żona Tamara 36, jego córka Pejla 14, jego syn Joel 12, jego syn Josef 9, jego matka Fajga 70
81. **Menachem ben Szmuel** (karczmarz) 40, jego żona Blojma 37, jego córka Sara 4, jego syn Szmuel 14
82. **Josef ben Boruch** (mydlarz) 50, jego żona Chasie 48, jego córka Sara 3
83. **Icchak ben Josef** (złotnik) 44, jego żona Szejna 32
84. **Jehuda ben Ruben** (lekarz) 88, jego żona Gita 65, jego syn Ber 28 i jego żona Chaja 27, jego wnuczka Sirka 10
85. **Awraham ben Jehuda** (szynkarz) 38, jego żona Ita 37, jego syn Jehuda 1
86. **Lejb ben Mordechaj** (szynkarz) 39, jego żona Gita 35, jego ojciec Mordechaj ben Elija 75, jego matka Fajga 71, syn Joel 14 i jego żona Rywka 14, jego córka Batia 9
87. **Lejb ben Jehoszua** (melamed) 71, jego żona Raszja 68, jego syn Ahaaron 26 i jego żona Kejla 25
88. **Menachem ben Josef** (szynkarz) 51, jego żona Szasja 48, jego syn Szmuel 18 i jego żona Miriam 19, jego syn Josef 15 i jego żona Szejna 15, jego córka Chana 12, jego teściowa Gita 81
 - **Lejb ben Elija** (krawiec) 34, jego żona Mina 31, jego córka Frejda 10
 - **Lejb ben Ber** (winiarz) 35, jego żona Ester 30
 - **Nachum ben Sadia** (melamed) 40, jego żona Menucha 38

osoby mieszkające poza miastem^b:

- **Ber ben Zeew** (משלאמרוויץ, z miejscowości *Szlamrwić*) 40, jego żona Miriam 41, jego córka Hinda 5, jego syn Eliezer 22 i jego żona Szejna 24, jego wnuczka Miriam 4
- **Jehoszua ben Hirs** (מקאזעקרוי, z miejscowości *Kazekwi*) 33, jego żona Chaja 35, jego syn Mosze 5, jego córka Malka 3
- **Szimon ben Josef** (מסנארוויץ, z miejscowości *Snarwi*) 35, jego żona Hinda 33
- **Ruben ben Szlomo** (מהשדאק, z miejscowości *Hszdak*) 40, jego żona Simka 38, jego córka Debora 12, jego syn Mosze 4, jego córka Lea 3
- **Akiwa ben Jehoszua** (מסראלניע, z miejscowości *Pralnie*) 45, jego żona Chaja 50, jego córka Batia 10
- **Jechezkiel ben Awraham** (ממסלעוויץ, z miejscowości *Mslewic*) 33, jego żona Rywka 30
- **Wolf ben Hirs** (מבוצעוויץ, z miejscowości *Bucewicze*) 42, jego żona Rywka 36, jego córka Rachel 13, jego syn Herc 20 i jego żona Chana 18

^b Na końcu tej części spisu pisarz podsumował liczbę osób mieszkających poza miastem: 48 mężczyzn i 73 kobiety (ta ostatnia liczba podana jest błędnie, na liście znajdują się 72 kobiety).

- **Zalman ben Szimon** (מארהלאן, z miejscowości *Ohlan*) 40, jego żona Sara 25
- **Hirsz ben Icchak** (מקנטאפ, z miejscowości *Kntaf*) 30, jego żona Sara 32, jego córka Chasie 10
- **Icchak ben Awraham** (מקרנוויץ, z miejscowości *Krwic*) 40, jego żona Raszka 42, jego córka Chana 8
- **Szmuel ben Lejb** (מהיידקאוק, z miejscowości *Hejdkok*) 30, jego żona Cira 38, jego córka Henia 4, jego matka Ester 70
- **Chlawni ben Szabat** (מבעשד, z miejscowości *Beszd* [Berszty?]) 30, jego żona Nechi 40, jego córka Chaja 7, jego córka Ita 4
- **Nachum ben Gerszon** (מקאמניץ, z miejscowości Kamieniec) 30, jego żona Bejla 25, jego brat Ber 25 i jego żona Frejda 23, jego córka Rejkil 5
- **Szmuel ben Mosze** (מנאווידוויר, z miejscowości Nowy Dwór) 65, jego żona Rywka 45, jego syn Mosze 30 i jego żona Rywka 32, jego syn Efraim 30 i jego żona Risha 27, jego wnuczka Gruna 12, jego wnuczka Rywka 1
- **Szmuel ben Gerszon** (מפעסקוויטקי בית רחים, z miejscowości *Peskutki*, młyn) 35, jego żona Ejda 32, jego córka Raszia 12, jego córka Drejza 5
- **Eliezer ben Szlomo** (מצירעוויץ, z miejscowości *Cirewic*) 30, jego żona Ester 28, jego córka Chaja 5, jego brat Zelig 20 i jego żona Dwaszje 21, jego matka Nechama 55
- **Eliezer ben Mordechaj** (ממאנט, z miejscowości *Mant*) 45, jego żona Cypa 40
- **Jakow ben Zelig** (מראמני, z miejscowości *Ramni*) 35, jego żona Miriam 30, jego córka Chaja 7
- **Eliezer ben Josef** (מאלחנעוויץ, z miejscowości *Alchnewic*) 33, jego żona Henia 35, jego córka Chaja 10
- **Nachum ben Aharon** (ממיגעוויקי, z miejscowości *Migewki*) 55, jego żona Mirka 45, jego córka Mina 7
- **Josef ben Icchak** (מפעסקוואטקי, z miejscowości *Peskwatki*) 33, jego żona Batia 31, jego córka Sara 11, jego córka Debora 9, jego córka Matlja 7
- **Icchak ben Szimon** (ממבברי, z miejscowości *Mbbri*) 50, jego żona Raszki 45, jego syn Jehuda 22 i jego żona Gnesza 20
- **Jerucham ben Elija** (מיהאראצעיכד הנ'ל, z wyżej wymienionej^c miejscowości *Jharaceikd*) 33, jego żona Ester 30, jego córka Szejna 8
- **Eliezer ben Szmuel** (מזארעצ, z miejscowości *Zarec*) 30, jego żona Dwaszje 28
- **Lejb ben Szmuel** (אצל החצר משלאמרוויץ, przy dworze w miejscowości *Szlamrwic*) 35, jego żona Mejta 34
- **Iker ben Szmuel** (מבאקשט, z miejscowości Bakszty) 50, jego żona Perlja 40, jego syn Wolf 15 i jego żona Jenta 15, jego syn Ber 10
- **Icchak ben Lejb** (משצערבין, z miejscowości *Szcerbin*) 26, jego żona Blumia 26
- **Ber ben Wolf** 66, jego żona Perlja 60

^c Nazwa ta nie pojawia się wcześniej.

- **Lejb ben Elikum** (מֵרֵאָקִיבֵיץ, z miejscowości *Rakocwic*) 25, jego żona Sara 24, jego syn Joel 1
- **Josef ben Israel** (מֵאֶהֲרָקִי, z miejscowości *Ahrki*) 70, jego żona Batsze-we 35, jego syn Dawid Lejb 30 i jego żona Peszja 25, jego córka Chinka 11, jego córka Relia 8
- **Lejb ben Josef** (מֵפֶאָוִוִיץ, z miejscowości *Pawzin*) 40, jego żona Rywka 40
- **Icchak ben Awraham** brat Jehudy 50, jego żona Drejza 40
- **Meir ben Wolf** szwagier Idla wiernika 25, jego żona Szejna 30
- **Jakow ben Kalonimus** (דִּישׁוֹשְׁנִיק, *diszusznik*^d) 55, jego żona Lea 30
- **Cwi ben Israel** brat Mordechaja krawca

Uzupełnienie spisu — tamuz 560 (czerwiec/lipiec 1800)

1. **Ber Lejb ben Elija** 30, jego żona Batia 28
2. **Awraham ben Josef** 35, jego żona Debora 34
3. **Jehuda Nate ben Ojzer** 20, jego żona Chasia 22
4. **Gabriel ...^e ben Szlomo** 25, jego żona Dwaszje 30
5. **Jona ben Kopil** 24, jego żona Tile 22
6. **Szmuel Simcha ben Meir** 20, jego żona Ita 20
7. **Zalman ben Lejb** 17, jego żona 16
8. **Jechiel ben Mordechaj** 20, jego żona Rasia 19
9. **Awraham ben Ber** 18, jego żona Pejlaje 19
10. **Elikum Nate Ejndilowic** 15, jego żona Ite 14
11. **Nachum Mosze ben Icchak** 20, jego żona Dobe 20
12. **Josef Nate ben Mosze** 50, jego żona Dobe 48
13. **Elija ben Lejb** 30, jego żona Sara 38
14. **Chaim Pinkas ben Lejb** 22, jego żona Golde 24
15. **Ber ben Mordechaj** 24, jego żona Rywka 23
16. **Szmuel ben Meir** 24, jego żona Sara 23
17. **Kalman ben Awraham** 30
18. **Lejb ben Elija** zięć reb E.
19. **Cwi Hirszen Aharon**
20. **Szmuel ben Josef**
21. **Mosze ben Awigdor** 24, jego żona Malka 23
22. **Szimon ben Awraham** 34, jego żona Sara 30
 - **Israel ben Jakow** szklarz, jego żona Mine, jego córka ...^f
 - **Nate Szmuel ben Lejb Segal**
 - **Simcha ben Mosze**, jego żona Szejna
 - **Ber ben Elikum**, jego żona ...^g

^d Znaczenia tego słowa, prawdopodobnie oznaczającego profesję, nie udało mi się ustalić.

^e Słowo nieczytelne.

^f Pozostawione miejsce na wpisanie imienia.

^g Pozostawione miejsce na wpisanie imienia.

The Jewish Family in Radoszkowice at the End of the Eighteenth Century

During the eighteenth century, Radoszkowice — a royal town in the Grand Duchy of Lithuania — included a large and prominent Jewish kahal. The extant register of the kahal authorities from 1709–1872 (in the Jewish Theological Seminary in New York) contains a list of the kahal population from the end of the eighteenth century. The significance of this source follows predominantly from the fact that information about the size and structure of the Jewish population in pre-partition Commonwealth is scarce and, as a rule, extremely general. Material contained in the Radoszkowice pinkas are the outcome of a survey conducted by the Russian authorities for the purpose of describing the demographic situation in the seized territory. The census, carried out in 1795, registered 408 persons in the Radoszkowice kahal: 180 men and 228 women. The pages are divided into columns, each of which lists the residents of a single house (there were 91 houses in the town, of which three were empty). Separate records mention those persons who lived outside the town (35 households), probably in the pre-kahals of Radoszkowice or in leased taverns, mills, etc. The geographic distribution of those localities, sometimes situated at a considerable distance from Radoszkowice, indicates the range of the authority and impact of the kahal. Each column lists first the head of the family, whose name is accompanied by his age and profession; in the case of persons living outside the town information about the profession is supplanted by place of residence. Names of members of the household were registered together with the type of kinship and age. The Radoszkowice pinkas also contains a supplementation of the census of 1800, which lists 26 families. The census makes it possible to draw a number of conclusions concerning the Jewish family at the end of the eighteenth century. The information shows the population structure according to gender and age, the number of single and married persons in particular age groups, the average age of newlyweds, the age difference between spouses, the heads of households and the size and composition of the family (deformed by the concealment of the number of children and the omission of servants and apprentices, who comprised an important element of the family household of the period). The Radoszkowice census also reflects the institution of the “father’s table” (Yiddish “kest”), disseminated among the Jews of the Commonwealth and consisting of young married couples being supported by their parents.

Translated by Aleksandra Rodzińska-Chojnowska